

МАТЕРІАЛИ

УДК 811.161.2'373'243(03)

ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК ВЛАСНИХ НАЗВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В НАВЧАЛЬНІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ ДЛЯ ЧУЖОЗЕМЦІВ

Ірина ПРОЦИК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра українського прикладного мовознавства,
вул. Університетська, 1, ауд. 233, 79000 Львів, Україна,
тел.: +380 (32) 2394355*

Представлено основні аспекти опрацювання першого в українській лексикографії лінгвокраїнознавчого словника власних назв української мови, призначеного для вивчення української мови як чужої. Детальний аналіз лексикографічного матеріалу зроблено на прикладі однієї з тематичних груп, уміщених у словнику – назв природо-заповідних об'єктів.

Ключові слова: лінгводидактика, вивчення української мови як чужої, навчальна лексикографія, власна назва, онім, лінгвокраїнознавчий словник власних назв, тематична група.

Основним завданням навчальної лексикографії як одного з перспективних напрямів сучасної української лінгводидактики є опис лексики та підготовка найрізноманітніших навчальних словників для вивчення української мови як чужої. Укладання лексикографічних видань, які б використовувалися для навчання української мови чужоземців, в українському мовознавстві потребує особливої уваги, бо тут відчувається недостатність опрацювання проблематики і чимало прогалин.

Одну з таких лагун в українській лексикографії для чужоземців покликаний заповнити лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Лінгвокраїнознавчий словник власних назв є одним із важливих типів навчальних лексикографічних праць, його мета – подати різні тематичні групи національно значущих лексичних одиниць мови, ознайомити чужоземців з найвагомішими національними реаліями, позначеними власними назвами. Методику, за якою відбирають лексику до такого типу словника та презентацію матеріалу в ньому, запропонували наприкінці 70-х років ХХ століття російські мовознавці С. Верещагін та В. Костомаров [1, с. 98–106; 2, с. 118–135]. У лінгвокраїнознавчому словнику семантизують лексику, що відображає історію, спосіб життя, традиції та звичаї народу, мову якого вивчають чужоземці. Адже відомо, що чужинці найчастіше мають труднощі з адекватним сприйняттям національно-специфічних образних засобів мови, що репрезентують самобутню культуру народу. Основним завданням лінгвокраїнознавчого словника є ефективне використання лексики як одного зі засобів донесення інформації, допомога чужоземцям правильно розуміти й використовувати безеквівалентну та фонову лексику.

Ці завдання в українській лексикографії частково виконують словники – Знаки української етнокультури: Словник-довідник В. Жайворонка [4], Шкільний словник з українознавства О. Потапенка та В. Кузьменка [14] та Україна в словах. Мовнокраїнознавчий словник-довідник [16], який підготував колектив викладачів Волинського національного університету імені Лесі Українки. У цих виданнях подано здебільшого апелювативну лексику, власні ж назви, за винятком найменувань етнографічних регіонів України, релігійних свят та деяких теонімів, які входять до реєстру словника Україна в словах, у лінгвокраїнознавчому аспекті в українському мовознавстві комплексно ще не описано. Спробою заповнення цієї прогалини в навчальній лексикографії для чужоземців є колективна праця науковців кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Цей словник виходить окремими зшитками в межах серії Теорія і практика викладання української мови як іноземної [7, 8, 9, 10, 11, 12].

У спільній передмові до всіх зшитків словника керівник авторського колективу З. Мацюк пише: Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови – це перша в українській навчальній лексикографії праця, написана з урахуванням вимог, які ставляться до видань такого типу. Його мета – ознайомити іноземців з окремими історичними, географічними, етнографічними, суспільно-політичними, громадськими, культурними реаліями України, позначеними власними назвами, що становлять фонд безеквівалентної та фонової лексики української мови. Цей лексикографічний посібник увійде до навчально-методичного комплексу матеріалів, призначених для використання в процесі вивчення української мови як іноземної [7, с. 4].

Лінгвокраїнознавчі словники укладають зазвичай за тематичним принципом, тому реєстровими одиницями цієї лексикографічної праці стали оніми різних тематичних груп.

До першого з шести випусків, які вже побачили світ, **Географічні назви** [7], увійшли оніми, що є номінаціями населених пунктів (*Батурич, Запоріжжя, Канів, Київ, Львів, Полтава, Харків, Чигирин, Чорнобиль*), регіонів України (*Бойківщина, Буковина, Волинь, Галичина, Гуцульщина, Закарпаття, Лемківщина, Поділля, Полісся, Слобожанщина*), водних (*Азовське море, Західний Буг, Південний Буг, Десна, Дніпро, Дністер, Дунай, Збруч, Золота Липа, Святий, Тиса, Черемош, Чорне море*) і гірських (*Говерла, Карпати, Маківка, Чорногора*) масивів. Автори цього випуску – З. Мацюк, Н. Станкевич і О. Кровицька описали загалом сорок п'ять одиниць.

Другий зошит – **Назви релігійних свят** [8], автором якого є Леся Антонів, подає чотирнадцять номінацій, що входять до найбільших свят церковного літургійного року, зокрема: *Благовіщення, Великдень, Вербна неділя, Зелені свята, Миколая, Петра і Павла, Покрова, Преображення Господнє, Різдво, Стрітєння* тощо.

У третьому випуску словника – **Назви державних свят та пам'ятних дат** автора Дарії Добрусинець [9], описано вісім найменувань національних свят та знаменних днів, які відзначають в Україні: *День Конституції України, День матері, День незалежності України, День пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій, День Соборності України, День української писемності та мови, Новий рік* та ін.

Четвертий зшиток **Астрономічні назви** [10] авторів Ірини Процик та Галини Тимошик уміщує опис двадцять п'ять онімів, серед яких назви зір, сузір'їв та інших астрономічних об'єктів: *Борона, Великий Віз, Волопас, Волосожар, Вранішня зоря,*

Гончаки, Дівка з відрами, Земля, Квочка, Коза, Косарі, Криниця, Малий Віз, Місяць, Сонце, Стожари, Хрест, Чепіги, Чумацький Шлях тощо.

До п'ятого випуску словника, що має назву **Власні імена людей** [11], його автори Віра Кужелюк і Дарія Якимович-Чапран умістили шістнадцять найуживаніших серед українців імен: *Андрій, Богдан, Василь, Володимир, Галина, Ганна, Григорій, Іван, Катерина, Марія, Микола, Наталія, Оксана, Олена, Петро, Тарас*.

Шостий зшиток лінгвокраїнознавчого словника власних назв – **Назви пам'ятних місць** [12], автором якого є З. Василько, містить двадцять одну одиницю, серед яких такі знакові для українців найменування: *Андріївська церква, Високий Замок, Золоті Ворота, Кам'яна Могила, Кам'янець-Подільський заповідник, Києво-Печерська лавра, Олеський замок, Поле Полтавської битви, Почаївська лавра, Собор Святого Юра, Софійський собор, Тустань, Хортиця, Хотинська фортеця* тощо.

Підготовано до друку сьомий випуск лінгвокраїнознавчого словника власних назв – **Назви природо-заповідних об'єктів** (автор – І. Процик), що презентує назви національних природних парків, заповідників, заказників, лісових масивів, парків, дендрологічних парків та найважливіших пам'яток природи.

Спочатку планувалося, що словник охоплюватиме лінгвокраїнознавчий опис близько ста назв, але вже у процесі опрацювання матеріалу стало зрозуміло, що кількість номінацій, описаних у цій лексикографічній праці, буде більшою. Якщо дехто з авторів мав труднощі з відбором лексем до словника, то, описуючи, зокрема, українські астрономічні назви, довелося вирішувати протилежну проблему – кількість українських астронімів, які мають лінгвокраїнознавчий потенціал, не перевищує двадцять п'ять одиниць. Потребують опису ще чимало тематичних груп онімів, зокрема опрацьовуються матеріали до випусків: Назви політичних партій і громадських організацій, Назви навчальних закладів та наукових інституцій, Назви документів, Назви фестивалів та ярмарків, Міфологічні назви, Назви відзнак: орденів, медалей, премій, Назви кличок тварин тощо.

Кожен зшиток словника супроводжується науковою статтею про ту чи іншу групу онімів, методологічною статтею про лексикографічне опрацювання власних назв відповідної тематичної групи та списком умовних скорочень. У методологічних заувагах окреслено структуру словника, особливості побудови словникової статті, які зумовлені характером онімів і текстів, у яких вони функціонують, також пояснено використану систему спеціальних позначок. У власне словниковій частині поєднано лінгвістичну й культурологічну інформацію. Лексикографічний опис власних назв доповнюють тексти лінгвокраїнознавчої тематики, зміст яких пов'язаний із реєстровими одиницями. Тексти для читання розміщено після словникової частини.

У цій статті зупинимося детальніше на методиці опрацювання матеріалу до зшитка **Назви природо-заповідних об'єктів**. Структура цього випуска словника є тричленною, зокрема він уміщує: а) вступну частину, яка складається з наукової статті Назви природо-заповідних об'єктів у лінгвокраїнознавчому словнику власних назв української мови, інструкції Як користуватися словником та списку умовних скорочень; б) основну, власне словникову, частину, в якій семантизовано близько п'ятдесяти відібраних безеквівалентних та фонових одиниць; а також в) додатки – тексти для читання і список літератури.

Реєстрові одиниці розташовано у випусковій словника за алфавітом, подано великими літерами й наголошено, наприклад: **КРЕМЕНЕ'ЦЬК | ИЙ ЛІС**. У загальний алфавітний список уведено всі синонімічні назви реєстрового слова із відсиланням до відповідної словникової статті, наприклад: **СИНЕВИ'Р див. НАЦІОНА'ЛЬНИЙ ПРИРО'ДНИЙ ПАРК СИНЕВИ'Р**.

Усі реєстрові одиниці, які є іменниками або номінативними словосполученнями, подано в початковій формі. Якщо реєстрова одиниця є змінним словом, то змінну частину відділено вертикальною рискою, наприклад: **СОФІ'ЇВК | А**. Після цього зазначено форму родового відмінка однини й рід, наприклад: **УСТИ'МІВК | А, -и, ж**. Іменники, які вживаються лише в однині, мають позначку *одн.*, наприклад: **РОЗТО'ЧЧ | Я, одн.**, а ті, що мають тільки форму множини, позначено *мн.*, наприклад: **МЕДОБО'Р | И, мн.** Якщо реєстрова одиниця є номінативним словосполученням, граматичну характеристику подано до всіх змінних слів, наприклад: **СКО'ЛІВСЬК | І БЕСКИ'Д | И, -их -ів, мн.** Якщо у словосполученні змінюється тільки форма стрижневого слова, то його словоформу в родовому відмінку подано повністю, наприклад: **ДОЛИ'Н | А НАРЦИ'СІВ, Долини, ж**. Вказівка лише на форму родового відмінка при реєстровій одиниці означає, що форми інших відмінків творяться за регулярними моделями і зі збереженням місця наголосу. Якщо є відхилення від регулярного творення відмінкових форм (зміна наголосу, чергування звуків, тощо), тоді подано ті форми, які відображають усю парадигму словозміни, наприклад: **ВЕСЕ'Л | І БОКОВЕ'НЬК | И, -их Боковеньок, мн.**

Усі гаслові лексеми доповнено супровідними мовними відомостями. Лексичні синоніми до реєстрових одиниць подано після граматичної характеристики в круглих дужках потовщеним курсивом, наприклад: **ША'ЦЬК | ИЙ ПРИРО'ДН | ИЙ НАЦІОНА'ЛЬН | ИЙ ПАРК, -ого -ого -ого -у, ч. (Шацькі озера)**. Кореневоспоріднені слова подано з нового рядка зі спеціальною позначкою *(зірочка) потовщеним шрифтом, наприклад: ***Святогірський**.

Семантизація реєстрової одиниці містить тлумачення змісту поняття та пояснення лексичного фону реєстрового слова. Тлумачення поняття реєстрової одиниці подано з нового рядка після кореневоспоріднених слів. Воно принципово не відрізняється від традиційних пояснень у тлумачних словниках української мови, наприклад: **ГОРГА'Н | И, -ів, мн. *горганівський. Заказник, що охоплює систему гірських пасом в Українських Карпатах, в Івано-Франківській та Закарпатській областях, між долинами рік Мизунки та Ріки на північному заході та Пруту на південному сході**. Тлумачення містить також енциклопедичні відомості, які подано за Українською енциклопедією лісівництва [17], Лісовою енциклопедією [5] та довідниками заповідних місць і пам'яток природи України [3, 6, 13, 15]. Термінологічні словосполучення потлумачено з урахуванням визначень, які подає спеціальна наукова література. Пояснення лексичного фону слугує, щоб донести до читача інформацію, яка в українців асоціюється з явищем, позначеним реєстровою одиницею. Погрубленим шрифтом у тексті словникової статті виділено слова й словосполучення, які використовують для семантизації реєстрової одиниці й належать до безеквівалентної чи фонові лексики (у дужках подано мінімальне пояснення цих лексем), наприклад: **горгани – місцева назва кам'янистих осипищ; каня, канюк – назви птаха-хижака з родини яструбових, схожого на шуліку**.

Останній абзац словникової статті містить матеріал, який відображає тематико-ситуативні зв'язки реєстрового слова та ілюструє його вживання в контексті. З позначкою ** (дві зірочки) у структуру словникової статті введено стійкі сполучення слів (фразеологізми, прислів'я, приказки, перифрази, крилаті вислови, усталені словосполучення), наприклад: ****Яворівські іграшка, асканійський благородний олень**. Словосполучення, що містять постійні епітети, з якими вживають реєстрове слово, позначено трьома зірочками ***, наприклад: *****Кримський відпочинок**. У кінці словникової статті з позначкою **** (чотири зірочки) для повнішої демонстрації функціонування реєстрових одиниць у тексті подано уривки художніх та науково-популярних творів, а після цитати-ілюстрації в дужках вказано ім'я та прізвище автора, наприклад: ******Майже цілий місяць він провів поміж небом і землею, орієнтуючись на старі військові, передбачливо привезені з Відня мапи, просуваючись трохи долинами річок, трохи ґрунтовими дорогами, а часом і гірськими хребтами, раз у раз вимовляючи дивне, як заклинання, слово Горгани. (Юрій Андрухович)**

У додатках до лінгвокраїнознавчого словника власних назв української мови містяться тексти для читання, які можна використати як навчальний матеріал на заняттях з української мови як чужої, наприклад: **Дуби розкажуть про гетьманську славу; Заповідна перлина Півдня; Зірка життя Миколи Давидова – дендропарк Веселі Боковеньки; Кримські парки; Розточчя – „діалог” між двома морями; Чарівний світ Черемоша й Прута.**

Пропонуємо приклад словникової статті зі зшитка **Назви природо-заповідних об'єктів** лінгвокраїнознавчого словника власних назв української мови:

ТРОСТЯНЕЦЬ, –я, ч. (*Дендрологічний парк Тростянець, Тростянецький дендропарк*)

***тростянецький**

Дендропарк у Чернігівській області, розташований на хуторі Тростянець неподалік містечка Ічні Ічнянського району, на річці **Тростянці** (басейн Дністра). Пам'ятка садово-паркової архітектури XIX ст., один із найгарніших ландшафтних парків. 1834 р. у своїй садибі на невеличкій ділянці рівнинної місцевості з віковичними дубами нащадок гетьмана Івана Скоропадського – його тезка **Іван Скоропадський** (дід останнього гетьмана України **Павла Скоропадського**) – пристрасний колекціонер рослин – заснував дендропарк, використавши для побудови парку ескізи невідомого художника. Земляні роботи, висаджування дерев і чагарників тривали до 1887 р. Парк мав площу 175 га. Тростянець – ландшафтний (пейзажний) парк з мальовничими галявинами, оригінальними композиціями насаджень Шапка Мономаха, Сосновий букет, Корона, штучно створеним рельєфом з „горами” Дідовою, Ротондою, Сторожовою, Мохнатою, численними горбами, витвореними людськими руками ущелинами, долинами, мальовничими озерами й ставками (площа 10,5 га), малими архітектурними спорудами (мости, колони, кам'яні баби). Рівнинну місцевість парку перетворено в мініатюрну гірську країну – Швейцарію. Тут створено чудові ландшафти й краєвиди. Тепер дендропарк займає площу понад 200 га. Характерною особливістю Тростянця є його багата й різноманітна дендрофлора. Тут зростають 700 видів і форм дерев та чагарників, з яких шпилькові становлять близько 40 %. У дендропарку налічується близько 20 видів сосни; 5 видів калини. Тут ростуть ялини, ялиці, ялівці, туї тощо,

з яких створено красиві паркові групи і цілі гайки, висаджені по берегах ставків та озер. Із листяних порід тут зібрані великі й цінні колекції дубів, кленів, лип, беріз, горхів та різноманітні декоративні чагарники. Більшість із них завезена із Західної Європи, Середземномор'я, Кавказу, Середньої Азії, Далекого Сходу, Китаю, Японії і Північної Америки. У штучно створеній Швейцарській ущелині ростуть бузок, біла акація, ялівець, барбарис, а також коркові та оцтові дерева. У парку чимало живо-плотів, загальна довжина яких – близько 3 км. Це живоплоти з вічнозеленої туї, глоду, шипшини, кизильника, ялини, жасмину та аличі. Багатою є й колекція декоративних квіткових рослин – понад 250 сортів, серед яких 15 сортів багаторічних айстр, 12 сортів півників, 20 – флоксів, 30 – півоній, понад 60 – тюльпанів. Біля входу в парк є розсадник, де, крім квіткових рослин, ростуть майже 25 тисяч рослин деревно-чагарникових порід із різних країн світу. З ранньої весни і майже до морозів у розсаднику завжди щось цвіте.

**** Мальовничі ландшафти і красвиди, створені у Тростянецькому парку, є неперевершеними, а прийом пластичної обробки рельєфу (перетворення рівнинного на горбисто-гірський) не має собі прецедента в світовій парко-будівельній практиці (*Олексій Луна. Визначні сади і парки України*).

Опрацювання матеріалів до лінгвокраїнознавчого словника власних назв української мови засвідчило, що ця верства лексики має надзвичайну цінність, безпосередньо пов'язану з національною культурою України, а вивчення онімної лексики з погляду лінгвокраїнознавчого потенціалу, що тільки розпочинається в українському мовознавстві, необхідно продовжувати та активізувати, бо саме цей аспект особливо важливий під час вивчення української мови як чужої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Верещагин Е. М.* Семантизация культурного компонента языковых единиц в учебных лингвострановедческих словарях / Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. // Проблемы учебной лексикографии и обучение лексики ; [под ред. П. Н. Денисова и В. В. Морковкина]. – М., 1978. – С. 98–106.
2. *Верещагин Е.* Состав семейства учебных лингвострановедческих словарей: ономастический словарь / Е. Верещагин, В. Костомаров // Актуальные проблемы учебной лексикографии. – М., 1977. – С. 118–135.
3. *Генсірук С. А.* Ліси України / С. А. Генсірук. – Л., 2002. – 496 с.
4. *Жайворонок В.* Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К., 2006. – 703 с.
5. *Лесная энциклопедия: в 2-х т. / [гл. ред. Г. И. Воробьев].* – М., 1985–86. – Т. I–II.
6. *Луна О.* Заповідники та пам'ятки природи України / О. Луна, А. Федоренко. – К., 1969. – 187 с.
7. *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Зошит 1. Географічні назви / уклад. : О. В. Кровицька, З. О. Мацюк, Н. І. Станкевич.* – Львів, 2005. – 90 с.
8. *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Зошит 2. Назви релігійних свят / уклад. Л. Антонів.* – Львів, 2006. – 67 с.
9. *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Зошит 3. Назви державних свят і пам'ятних дат / уклад. Д. Добрусинець.* – Львів, 2006. – 72 с.

10. Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Зошит 4. Астрономічні назви / уклад. : І. Процик, Г. Тимошик. – Львів, 2006. – 140 с.
11. Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Зошит 5. Імена людей / уклад. : В. Кужелюк, Д. Якимович-Чапран. – Львів, 2010. – 94 с.
12. Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Зошит 6. Назви пам'ятних місць / уклад. З. Василько. – Львів, 2010. – 110 с.
13. Природно-заповідний фонд Української РСР: (Реєстр-довідник заповідних об'єктів) / [за ред. М. А. Воїнственського]. – К., 1986. – 224 с.
14. *Потапенко О.* Шкільний словник з українознавства / О. Потапенко, В. Кузьменко. – К., 1995. – 291 с.
15. *Солдатов А. Г.* Ліси України. / А. Г. Солдатов, С. Ю. Тюков, М. В. Туркевич. – К., 1969. – 461 с.
16. Україна в словах : мовоукраїнознавчий словник-довідник / [упор. і кер. авторського колективу Н. Данилюк]. – К., 2004. – 704 с.
17. Українська енциклопедія лісівництва : у 2-х т. / [за ред. С. А. Генсірука]. – Львів, 1999. – Т. 1. – 464 с.

LINGUO-COUNTRY DICTIONARY OF UKRAINIAN PROPER NAMES IN THE EDUCATIONAL LEXICOGRAPHY FOR FOREIGNERS

Iryna PROTSYK

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Applied Linguistic,
1, Universytetska str., r. 233, 79000, Lviv, Ukraine
tel.: +380 (32) 2394355*

The article shows the main aspects of the first lingvo-country dictionary of Ukrainian proper names in Ukrainian lexicology aimed first of all at learning Ukrainian as a foreign language. The detailed analysis of lexicographical material is done on the example of one of the thematic groups included in the dictionary – the names of nature-protected objects.

Key words: lingvo-didactics, learning Ukrainian language as a foreign, educational lexicography, proper name, onym, lingvo-country dictionary of proper names, thematic group.

ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА В УЧЕБНОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ ДЛЯ ИНОСТРАНЦЕВ

Ирина ПРОЦИК

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра украинского прикладного языкознания,
ул. Университетская, 1, ауд. 233, 79001 Львов, Украина
тел.: +380 (32) 2394355*

В статье освещены главные аспекты работы над первым в украинской лексикографии лингвострановедческим словарем имен собственных украинского языка, предназначенным для изучения украинского языка как иностранного. Детальный анализ лексикографического материала осуществлен на примере одной из тематических групп, помещенных в словаре – названий природо-заповедных объектов.

Ключевые слова: лингводидактика, изучение украинского языка как иностранного, учебная лексикография, имя собственное, оним, лингвострановедческий словарь имен собственных, тематическая группа.